

о. Д-р Андрій Ішчак

Св. Августин і Схід ¹⁾

Dr A. Iščak — De Sancto Augustino in Oriente

SUMMARIUM: I Auctoritas S. Augustini apud orientales Augustino vivente et postea in conciliis oecumenicis quinto incipiente usque ad septimum et in conciliis particularibus Cpol¹ habitis a. 1166 atque a. 1170. — Interpretes S. Augustini in Oriente tempore concilii unionistici Lugdunensis et deinde: Maximus Planudes, Demetrius Cydonius, Prochorus Cydonius, Joannes Cassomates, Neophytus Rhodinus, Augustinus Chalcos et nonnulli anonymi. Quid dicunt auctores russici et neo-graeci de S. Augustino? II Scientia linguae graecae apud S. Augustinum: Argumenta negativa ex circumstantiis temporis, loci, educationis. — Argumenta positiva ex ipsis scriptis Augustini, quae noviter Salaville congressit. — Conclusio).

I

1) В 1500 річницю смерті великого Отця й Учителя західньої Церкви треба розглянути питання, яке виринуло щойно недавно, відколи відновлено й поглиблено студії над церковним Сходом — а саме, чи твори св. Августина були відомі на Сході від найдавніших часів, чи ні. Коли так, то поставлене питання є рівнозначне з іншим: які переклади св. Августина були доконані на грецьку мову?

Повага св. Августина на Сході була дуже велика ще за його життя. Єрусалимський собор з 415 р. вислухавши звіту пресвитера Озорія про боротьбу св. Августина проти Пелагіян в Африці і Сицилії завізвав Пелагія — проти якого писав св. Августин, — щоби сказав, чи він дійсно так учить, як про його твердить Августин. Горда відповідь Пелагія: „Що мене обходить якийсь там Августин!“ дуже озлобила присутніх отців Церкви²⁾. Чи вже тоді були які

¹⁾ Отся розвідка з технічних причин не могла ввійти до попередньої книжки Богословії в 1930 р. — Редакція.

²⁾ Auf das unbedachte Wort: „Et quis est mihi Augustinus?“ riefen alle, wie aus einem Munde: „blasphemantem in episcopum, ex cuius ore Dominus universae Africae unitatis indulserit sanitatem, non solum a conventu

переклади Августина на грецьку мову, не знаємо. Але що такі переклади небавком опісля появилися, про се пише виразно ученик св. Августина, Поссідій, у творі: „Vita Augustini cap. 11: Ecclesiae innotescere doctrina non solum per omnes Africae partes, verum etiam in transmarinis, et per libros editos atque in graecum sermone translatos ab illo uno homine, et per illum multis, favente Deo, multa innotescere meruerunt“¹⁾). Тільки не подає Поссідій, котрі саме книги були переведені на грецьку мову, бо дальше згадує лише про одинокий переклад твору: „De gestis Pelagii“.

Вселенські собори, почавши від пятого, признають св. Августина учителем Церкви і святым. Отці пятого собору вчисляють його між учителів нарівно з Атанасієм, Василієм, обома Григоріями, Амвросієм, Теофілем, Іваном Золот., Кирилом олекс. і Львом²⁾). В актах шестого вселенського собору названий св. Августин найзнаменитшим учителем — ἕξοχάτατος διδάσκαλος³⁾). В листі папи Агатона до цисаря Теодосія, який був читаний на сім соборі, цитує папа твір Августина проти Юліяна, а в листі папи Адріяна до цисарів Константина й Ірини, який був читаний на семім соборі, називає папа Августина святым, і великим учителем⁴⁾). Учителем і отцем Церкви разом з іншими отцями Сходу називає Августина Леонтій византійський. Фотій, що полемізує з Августином в своїй Містагогії про походження Св. Духа не знаючи творів Августина⁵⁾, признає його рівночасно в тійже Містагогії отцем Церкви⁶⁾, а в іншій творі „Miriō-

illo, verum ab omni Ecclesia pellendum“ — M. Rackl, Die griech. Augustinus-Übersetzungen. Rom 1924. S. 2.

¹⁾ MSL 32 col. 42.

²⁾ Mansi IX col. 201.

³⁾ Mansi XXI col. 248; пор. Palmieri A., Theol. dogm. orth. Florentiae 1911. I, 727.

⁴⁾ ὁ ἄγιος Ἀβγουστίνος ὁ μέγας διδάσκαλος, — M. Rackl, о. с. 3; пор. Palmieri, о. с. I, 727.

⁵⁾ Dr. J. Slipyj, Die Trinitätslehre des byz. Patriarchen Photios. Innsbruck 1921. S. 60, 84.

⁶⁾ Σὺ Πατέρας ὀνομάζεις Ἀβγουστίνον καὶ Ἱερώνυμον, καὶ τοιοῦτους ἄλλους καλῶς γὰρ ποιεῖς, — MSG 102. col. 1216.

біблійон" називає його святим і поборником пелагіянської єреси¹⁾.

З того видно, що повага св. Августина на Сході була в давніх часах дуже велика.

Не зeszла вона й пізніше, коли фотіянiзм увійшов у науку східної Церкви. І так на синоді царгородськiм з 1166. р. диспутовано над значінням слів: „Отець є більший від мене“. Предложено п'ять викладів цього місця: 1) Отець є більший від Сина з огляду на походження, 2) Син є менший від Отця з огляду на подвійну природу, 3) Син є менший від Отця з огляду на зниження себе до людської природи, 4) Син є менший від Отця, тому що прийняв людську природу, отже лише що до людської природи, 5) Син є менший від Отця з огляду на ролю посередника між Богом і людьми. З тих усіх пояснень четверте є августинське і тому не прийнято його на синоді, який признав друге пояснення „православним“. Пізніший синод з 1170 р. викляв навіть оборонців четвертого, августинського, пояснення, Константина й Івана Іреніка²⁾. Одначе мимо того ввійшов августинський виклад до книги Микити Акоміна та в *Θησαυρός τῆς ὀρθοδοξίας*³⁾.

Не стратив св. Августин нічого зі своєї поваги і пізніше серед православних письменників, які з цілого серця ненавиділи латинську Церкву. Тут належить Максим Грек, який скінчив трагічно в Москві (1556), і Теофан Прокопович, прихлонник протестантських впливів за часів Петра В. та пізніше. Оба славлять св. Августина як отця й учителя Церкви⁴⁾. А вже й не говорити про київську школу, у якій творах і видавництвах XVI і XVII вв. стало цитовано св. Августина. Найзавзятіший, але й найбільше зрілий і освічений, полеміст проти Унії — Захарія Копистенський цитує у своїй Палінодії Августина нарівні з Василієм В. і Христомом та другими отцями східної Церкви.

2) Змагання до унії по Фотію і Керулярію піднесли ще більше повагу і вплив св. Августина на Сході, а з тим

¹⁾ Palmieri, o. c. I, 727.

²⁾ M. Jugie, *Theologia dogm. orientalium dissidentium. Romae* 1926. , 397—8.

³⁾ M. Rackl, o. c. 3—4.

⁴⁾ A. Palmieri, o. c. I, 727.

зросли також переклади його творів на грецьку мову. На ліонському соборі (1274) висловив генерал Домініканів Гумберт de Romanis переконання, що знання грецької мови є першою умовиною унії, як се було в часах Августина і Єроніма¹⁾. Також грецький Схід уважав пекучою справою знання латинських отців, а саме св. Августина й Томи. Тому в десятім домаганню до собору для сталого порозуміння між Греками і Латинниками поставлено вимогу: „*Translatio librorum postrogum in linguam eorum*“²⁾. Вже патріарх Іван Век, приклонник Ліонської Унії, студював в оригіналі твори св. Августина, а інший приклонник унії і цісаря Михайла Палеолога, знаток латинської мови, Максим Плануда, який опісля за цісаря Андроніка перейшов у противний табір, взявся за переклад твору св. Августина: „*De Trinitate libri XV*“.

а) Максим Плануда († 1310), монах царгородського монастиря тої *Ἀκαταλίττου*, вславився до ліонського собору як гуманіст, знаток і перекладчик західньої літератури. Він переклав на грецьку мову Приповідки Катона, *Meta-morfosi Svidiā*, *Bellum Gallicum* Цезаря, *Somnium Scipionis* Ціцерона, *De consolatione philosophiae* Боєція. На час по ліонським соборі, але перед 1281 р., отже перед зірванням з унією, припадає його переклад Августина: „*De Trinitate libri XV*“ і деяких питань із теологічної Суми св. Томи. По переході на сторону цісаря Андроніка I (1282—1328), противника унії, написав Плануда в фотіянським дусі чотири сильогізма про походження Св. Духа, які збивають сучасні і пізнійші приклонники унії: Юрій Метохіта († 1328), Дмитро Кидонес († 1400) і Виссаріон († 1472³⁾). Крім того написав

¹⁾ Ad hanc reconciliationem necessaria videtur scientia seu peritia linguae graecae, quia per genera linguarum diversitas gentium in unitate fidei congregatur et sicut scientia, quae prius per infusionem habebatur, nunc per studium acquiritur, sic debet esse studium de linguis, cum prius esset donum infusum, et sicut fiebat tempore Hieronymi et Augustini, ut nostri percurrerent libros eorum et viderent, quibus innuntur. — Mansi XIV, 128.

²⁾ M. Rackl, op. c. 5.

³⁾ Полеміку Метохіти і Кидонеса проти сильогізмів Плануди видав Аркудій в „*Opuscula aurea, Romae 1630*“, а полеміку Виссаріона видано в MSG 161. Mohler у творі „*Kardinal Bessarion Bd. I*“ обговорює свіжо сильогізма Плануди, які мають вийти в оригіналі в III томі.

іще Плануда інший полемічний твір про Св. Трійцю в фотіанським дусі, зложений з 20-ти глав, який лежить в рукописнім відділі віденської бібліотеки (Cod. theol. 269¹). Післаний до Венеції як посол, помер Плануда в 50-тім році життя.

Так отже лишив Плануда з часів свого католициства повний переклад найповажнішого трактату св. Августина про св. Трійцю. На жаль переклад сей досі неспросліджений лежить в рукописи ватиканської бібліотеки (Cod. 606²). Проф. Ракль, який недавно перевів досліді над сим перекладом, каже, що він не є класичним і дослівним, що й не було можливим у середніх віках хотяйби з браку словарів, якими нині розпоряджає наука — тимбільше, що сей твір Августина є тяжкий і — як каже сам Августин — „а paucis intelligi posse arbitror“³). З ватиканського рукопису видав іще 1630 р. Петро Аркудій три розділи останньої книги „De Trinitate“ у своїм виданню „Opuscula aurea“, які перейшли опісля до Патрольоогії Міня (t. 147. col. 1111—30). До цілого перекладу дав Максим Маргуній († 1602) свій коментар в р. 1588, який знаходиться в рукописи патріарх. бібл. в Єрусалимі (Cod. 63).

б) Другим знатоком латини, яких сто літ після Плануди, був Дмитро Кидонес († 1400) родом зі Солуня, де побирав висшу науку у Ніля Кавасили. По смерти батька дістався на двір цісаря Івана VI Кантакузена, котрий, як колишній приятель батька, занявся хлопцем і повірив йому місце свого секретаря. Щоби відповісти своему званню, вивчився Кидонес латини у домініканського монаха, який давав йому на лектуру „Суму проти поган“ св. Томи⁴). За-

¹) M. Jugie, o. s. 427; пор. M. Rackl, o. s. 10.

²) Як розповсюдненим був сей переклад Плануди, свідчать про се численні копії ватиканського оригіналу, заховані в Римі в Biblioth. Vallicelliana С. gr. 132, в Турині Bibl. Nazion. С. gr. XLVII, у Венеції Bibl. Marciana Cod. 145 (має тільки перший розділ) і повний Cod. 571, оба з XV-го в., в Вероні Bibl. Comunale рукопис з р. 1715, на Атосі 4 рукописи з XV-го і XIX-го в., а два з XVIII-го, в Єрусалимі в патр. бібл. Cod. 18, в Монахові Stadtbibl. Cod. gr. 54, в Парижі Naz. Bibl. Cod. gr. 828, в Оксфорді Cod. Laud. 71 й у Відні Hofbibl. С. theol. gr. 9. Крім того є багато витягів зі згаданих перекладів.—M. Rackl, o. s. 14-16.

³) M. Rackl, o. s. 17; пор. Krumbacher, Gesch. der byz. Liter. 544.

⁴) M. Jugie, o. s. 476; пор. Krumbacher, o. s. 103.

хоплений сею лектурою, перевів Кидонес „Суму проти поган“ на грецьку мову, а опісля дав також переклад творів св.Августина, якого уважає одним з найвизначніших отців західньої Церкви до часів св. Томи: „Ἐπεὶ δὲ πρὸ τοῦ Θωμᾶ ἕτερος ἦν ὁ τοῦ λόγου ταύτου πατήρ, ὁ δὲ Θωμᾶς ἐκείνους θαυμάσας καὶ διδασκάλῳ χρησάμενος καὶ τοῖς ἰδίοις λόγοις οἷς ἐκεῖνος εἶπεν, ἐχρήσατο“¹⁾. На жаль деякі переклади Кидонеса відносяться до псевдо-августинських творів, а саме: а) „Liber Sententiarum“ Проспера аквітанського, ученика св. Августина, підручник богословії до часів Петра Льомбарда²⁾, б) „De fide seu de regula verae fidei ad Petrum“, підручник догматики Фульгенція de Ruspe, котрий приписувано в середніх віках св. Августини³⁾, в) „Soliquia“, також псевдо-августинський трактат, що повстав у середніх віках і був уживаний до духовного читання⁴⁾, д) виїмки з твору Августина „Contra Julianum“⁵⁾, е) виїмки з коментаря Августина до св.Івана, а саме до гл. 16, 5—6; 8, 8—11. 12—15⁶⁾, ф) листи „Ep. 143 ad Marcellinum, Ep. 28 ad Hieronymum, Ep. 82 ad Hieronimum“⁷⁾.

в) Третім перекладчиком творів св. Августина був рідний брат Дмитра Прохор Кидонес, атонський монах, що втерпів багато від Паламітів і був виклятий патріярхом Фільотеєм на синоді 1368 р.⁸⁾. З його перекладів творів св. Августина відомі: а) „De vera religione“, урване на осмій главі (всіх глав 59⁹⁾, б) „De libero arbitrio“ (кілька глав¹⁰⁾, в) „Sermo de 10 plagis et 10 praesceptis“ (6 бесід¹¹⁾, д) кілька листів (ep. 132, ep. 137).

З інших перекладчиків відомий Іван Кассомата, який перейшов на лютеранізм і як такий увязнений у Ве-

¹⁾ М. Rackl, о. с. 19. п. 4.

²⁾ Рукопис у ватик. бібліот. Cod. gr. 1096.

³⁾ Cod. Vat. gr. 1096.

⁴⁾ Cod. Vat. gr. 607.

⁵⁾ Cod. Vat. gr. 1096.

⁶⁾ MSG 147, 1131—58.

⁷⁾ Cod. Vat. gr. 609; Migne PL 33, 585-590; 111-114; 275-91. — Цитую за М. Rackl, о. с. 21-28.

⁸⁾ М. Jugie, о. с. I, 480.

⁹⁾ Cod. Vat. gr. 1096.

¹⁰⁾ Cod. Vat. gr. 609.

¹¹⁾ Cod. 147 ерусал. патр. бібл.; гл. М. Rackl, о. с. 29-31.

неції помер 1571 р. Він перевів цілий трактат св. Августина: „De gratia et libero arbitrio“¹⁾. Неофіт Родінос, уроженець Кипру, питомець римської колегії св. Атанасія, автор твору „Παρόλλα πνευματική“, перевів крім Томи Кемпійського „Наслідвання Христа“ також два неавтентичні твори св. Августина: „Maiale“ і „Soliloquia“, друківані в Римі двома наворотами в рр. 1637 і 1671²⁾.

г) Невідомі перекладчики дали також чимало комплетних і уривкових перекладів творів св. Августина, як: „Liber de videndo Deo“³⁾, „Ex libro contra Maximum 14 cap.“, якого 14 глава зачинається словами: „Ἐκ πατρός ἐστὶν ὁ υἱός, ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον“⁴⁾), „Liber dogmaticus contra Felicianum de unitate Trinitatis“⁵⁾, що зачинається п'ятим розділом словами: „Σκοπήσομεν, ποία τοῦ πατρὸς ἡ δύναμις“, „Sermo de igne purgatorii“⁶⁾, псевдоавгустинська бесіда 104 (MSL 39, 1946 sq), „De cognitione verae vitae“, друковане Ляйпцями (1578) і Аркудієм в „Opuscula aurea“ (1630), звідки перейшло до патрольоґії Міня (MSG 147, 1157–66), „Psalterium“⁷⁾, також псевдоавгустинський твір, який мав уложити св. Августин для своєї матері⁸⁾.

З уривкових перекладів існують у рукописних джерелах слідуочі: „Τὸ ὑμῶν Ἀὐγουστίνου εὐχὴ ὑπὲρ τῆς καθολικῆς πίστεως“⁹⁾, „De mundi aetate“¹⁰⁾, „De concordia evangelistarum“¹¹⁾, „Ὡδὴ τῶν ἁγίων Ἀμβροσίου καὶ Αὐγουστίνου“¹²⁾, „Μαρτυρία Αὐγουστίνου καὶ Ὁσκάτου ἐκ τοῦ Ἱερερχιῆλ περὶ Δανάτου κατὰ τῶν θελώντων ἀρχειν πάντων τῶν ἐπισκόπων“¹³⁾, „Ἱεροῦ Αὐγουστίνου εὐχὴ εἰς τὰς ἐπουρανίους δυνάμεις“¹⁴⁾, „Fragmentum e Speculo S.

1) Cod. Vat. gr. 1701.

2) M. Jugie, o. c. I, 523; M. Rackl, o. c. 32.

3) Turin. Cod. 292.

4) Cod. Vat. gr. 226.

5) Cod. Vat. gr. 423.

6) Cod. 358. Breslau, Stadtbibl.

7) Cod. 6144. Athos.

8) M. Rackl, o. c. 36.

9) Cod. Vat. gr. 225.

10) Bibl. Vallic. Cod. gr. 30.

11) Bibl. Com. Ferrara, Cod. 188.

12) Athenae Cod. 396.

13) Athos Cod. 3083.

14) Athos Cod. 5969.

Augustini⁴ (Omont¹), „SS. Hieronymi et Augustini loca, quibus probatur die quarta esse ieiunandum“²), „Preces ex S. Augustino excerptae“³), „S. Augustini praecatio in missae introitum“⁴), „Τοῦ μακαρίου Ἀγουστίνου εἰς τὴν τῆς ἱεραρχίας εἰσοδόν“⁵).

3) З найновіших російських богословів писали про життя, твори і діяльність св. Августина слідуєчі богослови: Скворцов⁶), Красін⁷), Гусев⁸), Мінервін⁹), арх.Сергій¹⁰), єр. Григорій¹¹), Е. Трубецкой¹²), Пісарев¹³), Яхонтов¹⁴), Родніков¹⁵), Лопухін¹⁶), Кремлевській¹⁷), Остроумов¹⁸). З грецьких богословів занималися Августином Стратулі¹⁹) і Діомед Кіріякос²⁰). Всі названі автори, крім одного Гусева, признають великий авторитет св. Августина як отця й учителя Церкви, хотяй називають його тільки блаженим²¹). Переклад творів св. Августина на російську мову вийшов у Києві (1879-87) в 6 томах.

¹) Paris Cod. gr. 1234.

²) Paris Cod. 1555 A.

³) Paris Cod. 2075.

⁴) Paris Cod. 3041.

⁵) Fontainebleau Cod. gr. 185.

⁶) Августинъ Иппонійскій какъ психологъ (Київ 1870).

⁷) Твореніе св. Августина „De civitate Dei“ какъ апологія христіанства (Казань 1873).

⁸) Антропологическія воззрѣнія бл. Августина (Прав. Собес. 1876).

⁹) Епископское служеніе бл. Августина (Душеп. Чт. 1884).

¹⁰) Ученіе бл. Августина о предопредѣленіи въ связи съ обстоятельствомъ его жизни и дѣятельности (Чт. общепол. 1887).

¹¹) Сочиненіе бл. Августина о градѣ божіимъ какъ опытъ христіанской философіи (Вѣра и Разумъ 1891).

¹²) Міросозерцаніе бл. Августина о богодухновенности св. Писанія (Чт. общ. 1893).

¹³) Ученіе бл. Августина о человѣкѣ въ его отношеніи къ Богу (Казань 1894).

¹⁴) Сочиненіе бл. Августина „De visitatione infirmorum“ и его рѣчь „De pastoribus“ (Тр. К. Д. Ак. 1895).

¹⁵) Ученіе бл. Августина объ отношеніи между церковью и государствомъ (Казань 1897).

¹⁶) Пути Промисла божія въ исторіи человѣчества (Птб. 1898).

¹⁷) Первородный грѣхъ по ученію бл. Августина (Птб. 1902)

¹⁸) Аналогіи и ихъ значеніе при выясненіи ученія о св. Тройцѣ по суду бл. Августина (Казань 1904).

¹⁹) Ὁ ἱερός Ἀγουστίνος ὡς φιλόσοφος (Εδ. Κηρυξ 1860).

²⁰) Μελέτη περὶ τοῦ Ἀγουστίνου (Παρυασός 1879).

²¹) Palmieri, op. c. I, 726-8.

II

Друга справа, яка характеризує відносини св. Августина до Сходу, се його знання грецької мови. Гадка, яку з тріумфом підчеркували православні¹⁾, немовби св. Августин не знав греки і тому не узгляднив у своїй науці про св. Трійцю троїчної системи грецьких отців, полягає на незнанню життя і творів св. Августина. Нині є певним, що св. Августин добре знав грецьку мову, якої вчився сам²⁾ і учив других³⁾. Спірним може бути тільки друге питання, чи володів великий Учитель Церкви грекою до сеї степені в письмі і слові, як пр. Тертуліян, уроченець Картагіни, який навіть писав по грецьки деякі твори. На се друге питання відповідають автори⁴⁾ негативно передовсім тому, що св. Августин при своїм знанню грецької мови таки волів читати східних отців у латинським перекладі і тільки в певній потребі звертався до грецького оригіналу.

1) Болотовъ, Къ вопросу о „Filioque“. Хр. Чт. 1913, 573.

2) Quid erat causae, cur graecas litteras oderam, quibus perergus in mibuebar, ne nunc quidem mihi satis exploratum est. — MSG 32, 670. На тій підставі, як також на підставі інших місць, де Августин зі скромності говорить про своє невелике знання греки (Et ego quidem graecae linguae perparum assecutus sum et prope nihil, non tamen imprudenter dico me nosse ὄλον non esse unum, sed totum, καθ'ὄλον secundum totum. — MSL 43, 292) твердили давніші автори: Клявзен (Aurelius Augustinus Hipponensis S. Scripturae interpres, Nauniae 1826) і Нупісон (La philosophie de Saint Augustin, Paris 1866), що знання грецької мови не виходило у св. Августина поза елементарне.

3) „Et latinae quidem linguae homines, quos nunc instruendos suscepimus, duabus aliis ad Scripturarum divinarum cognitionem opus habent, hebraea scilicet et graeca, ut ad exemplaria praecedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit latinorum interpretum infinita varietas“. — De doctr. chr. II, c. 11. MSL, 34, 42.

4) Odilo Rottmanner OSB, Zur Sprachkenntniss des hl. Augustinus (Theol. Quartalschr. Thübingen 1895, 270): „Er las griechische Autoren lieber in lateinischer Übersetzung als im Original, aber er verstand die einzelnen Wörter und Sätze und übersetzte nötigerfalls griechische Stellen z. B. von Chrysostomus selbstständig ins Lateinische (Contra Jul. I. c. 6 n. 26)“ — Reuter, Augustinische Studien. Gotha 1887, 179: „Ich bezweifle durchaus nicht, dass er fähig gewesen wäre, wenn auch mit Mühe, ein vollständiges griechisches Buch auszulegen, falls damit ein dringendes persönliches Bedürfniss gewesen wäre“; — ноп. Dr. Joseph Sliptyj, Die Trinitätslehre des byz.

Вже зовнішні докази з обставин місця і часу, серед яких жив св. Августин, вказують на те, що він посідав достаточне знання грецької мови.

Як син римлянина був вихований у латинській мові, якої вживано вдома, хотяй його мати Моніка, що походила з Нумідії, мусіла знати також фенікійську мову, уживану сільським населенням краю. Крім пануючої латинської мови уживано також по містах мови грецької. У самій Картагіні був значний відсоток Греків, про що згадує мимоходом св. Августин у своїм творі про св. Трійцю, пояснюючи значіння существа й іпостаси¹⁾. Греком був попередник св. Августина на єпископському престолі, Валерій, що висвячуючи Августина на пресвитера дуже тішився, що сей зможе виручити його в голошенню Божого слова по латинськи²⁾.

Знання греки, яке виніс св. Августин з елементарної школи в Тагасті й середньої т. зв. граматичної в Мадаврї, придалося йому в пізніших часах, коли на вернувся. Різноманітність латинських перекладів св. Письма викликувала сумнів часі лектури і пояснювання багатьох місць так, що треба було братися за грецький текст. Св. Августин давав першенство перекладови сімдесяти, як найбільше уживаному серед Греків, хотяй йому були відомі також пе-

Patriarchen Photios. Innsbruck 1921, S. 64: „Der hl. Augustin, der seine Auffassung der griechischen, die er vor allem aus der lateinischen Übersetzung des Didymus gut kannte, gegenüberstellte“...

¹⁾ Itaque loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, quod effari nullo modo possumus, dictum est a nostris Graecis una essentia, tres substantiae: a Latinis autem una essentia vel substantia tres personae. (De Trin. VII c. 4. MSL 42,939). — Plerique nostri, qui haec graeco tractant eloquio, dicere consueverunt *μίαν οὐσίαν, τρεῖς ὑποστάσεις*, quod est latine, unam essentiam tres substantias. — De Trin. V c. 10. MSL 42,917.

²⁾ Sanctus vero Valerius ordinator eius, ut erat vir pius et Deum timens, exultabat et Deo gratias agebat, suas exauditas a Domino fuisse preces, quas se frequentissime fudisse narrabat, ut sibi divinitus homo concederetur talis, qui possit verbo Dei et doctrina salubri Ecclesiam Domini aedificare: cui rei se homo natura Graecus, minusque latina lingua et literis instructus minus utilem pervidebat. — Vita S. Augustini, c. 5. MSL 32,57.

реклади Аквілі, Симмаха і Теодотіона¹⁾). Він так далеко володів і знав духа грецької мови, що поправляв латинські вискази св. Письма, які недокладно були переведені з грецького оригіналу. Найбільше таких поправок находимо в його двох ексегетичних творах „Scripturae S. locutionum libri septem“ та „Quaestionum in Penteteuchum libri septem“, написаних коло 419 р:

Loc. de Gen. VI, 6. Et poenituit et dixit Deus: Deleam hominem, quem feci de facie terrae; in graeco invenitur διηνοήθη, quod magis recogitavit, quam poenituit significare perhibetur²⁾.

Gen. VII, 4. Quod scriptum est delebo omnem suscitationem, non creationem dictam notandum est: ἀνάστασιν enim graece scriptum est, quod nomen etiam resurrectionis assidue ponitur in scripturis graecis, cum possit ἐξανάστασις dici, ut suscitatio sit ἀνάστασις, resurrectio ἐξανάστασις³⁾.

Gen. L, 2. 3. Quod scriptum est: Dicit Joseph servis suis sepulcra patrem eius non invenit lingua latina quemadmodum appellare ἐνταφιαστάς: non enim ipsi sepeliunt, id est terrae mandant corpora mortuorum, quod non est graece ἐνταφιάσαι sed θάψαι. Illi vero ἐνταφιασταί id agunt, quod exhibetur corporibus humanis, vel condiendo vel siccando vel involvendo et alligando, in quo opere maxime Aegyptiorum cura praecedit. Quod ergo dicit: etiam sepelierunt, curaverunt intelligere debemus. Et quod dicit quadraginta dies sepulturae ipsius curationis accipiendi sunt⁴⁾.

Exod. III, 22. Quod habet latinus: Poscet mulier a vicina et ab aquilina sua vasa argentea, graecus habet: a cohabitatrice sua hoc est συσχίγνυ quod latini interpretati sunt: a cancellaria sua⁵⁾.

Exod. VI, 5. Quod habet latinus: Exaudi vi gemitum filiorum Israel, quemadmodum Aegyptii affligerunt eos; graecus habet καταδουλοῦνται, quod interpretari posset: in servitutem redigunt eos, nam uno verbo non potest⁶⁾.

Exod. VII, 11. Non mihi videntur satis commode interpretati latini σοφιστάς Pharaonis, ut dicerent sapientes: σοφοί enim sapientes dicuntur⁷⁾.

¹⁾ Nam cum fuerint alii interpretes, qui ex hebraea lingua in graecam sacra illa eloquia transtulerunt, sicut Aquila, Symmachus, Theodotus, sicut etiam illa est interpretatio, cuius auctor non apparet et ab hoc sine nomine interpretis quinta editio nuncupatur, hanc tamen, quae Septuagintae est, tamquam sola esset, sic recipit Ecclesia. — De civ. Dei I. XVIII c. 43. MSL 41,603.

²⁾ MSL 34, 487.

³⁾ MSL 34, 488.

⁴⁾ MSL 34, 501.

⁵⁾ MSL 34, 503.

⁶⁾ MSL 34, 505.

⁷⁾ MSL 34, 505.

Num. XX, 30. Et vidit omnis synagoga, quia dimissus est Aaron non facile hoc verbum reperitur in Scripturis, dimissus pro eo quod est mortuus; hoc et in Evangelio est, ubi ait Simeon: Nunc dimittis servum tuum in pace (Luc. 2, 29.), verum tamen ἀπολύεις habet in graeco, quod magis a resolutione quam a dimissione dictum sonat; non enim dicit ἀφεις, quod sine dubio est: dimittis¹⁾.

Quaest. de Gen. XIX, 11. Viros vero, qui erant ad ostium domus percusserunt cœcitate. Graeci habent ἀορασίᾳ, quod magis significat, si dici posset, audentia, quae faciat non videri, non omnia, sed quod non opus est²⁾.

Gen. XXIV, 41. Quod habent latini codices, narrante servo Abrahae, quae sibi mandaverat dominus eius: Tunc innocens eris a iuramento meo vel iuratione mea, graeci habent, a maledicto meo: ὄρκος enim dicitur iuratio ἀρά maledictum, unde et κατάρατος maledictus vel ἐπικατάρατος dicitur³⁾.

Gen. XXVIII, 2. Quod habent latini codices, Isaac dicente filio suo: Vade in Mesopotamiam, in domum Bethuel patris matris tuae, et sume inde tibi uxorem; graeci codices non habent: Vade sed fuge hoc est ἀπόδρασι⁴⁾.

Gen. XL, 16. Quod aliqui codices latini habent: tria canistra alicae, cum graeci habent χονδροῖτων, quod interpretantur, qui usum eiusdem linguae habent, panes esse cibarios⁵⁾.

Exod. XXVIII, 22. Et facies super rationale fimbrias complectentes opus catenatum de auro puro. Quod latini rationale interpretati sunt, inopia linguae fecit. Graecus enim habet λόγιον non λογικόν⁶⁾.

Exod. XXXIII, 12. Quod habet graecus γνοστώς hoc quidam latini interpretati sunt manifeste cum Scriptura non dixerit φανερώς. Potuit ergo fortasse aptius dici: Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum scienter ut videam te⁷⁾.

Lev. V, 2. Ea enim graece κτήνη appellantur, plerique nostrorum iumenta interpretati sunt, quod nomen in latina consuetudine eorum animalium est, quorum laboribus adiuvamur, maxime in portantibus oneribus, sicuti sunt equi, asini, muli cameli, et si quid huiusmodi: quae vero Graeci κτήνη vocant, tam late intelliguntur, ut omnia aut prope omnia pecora isto nomine concludantur⁸⁾.

Lev. XI, 47. Instruere filios Israël inter vivificantia quae manducantur, et inter vivificantia, quae non manducantur: quae graecus habet ζωογονούντα, nostri quidam vivificantia interpretari maluerunt, quia utcumque

¹⁾ MSL 34, 527.

²⁾ MSL 34, 559.

³⁾ MSL 34, 565.

⁴⁾ MSL 34, 569.

⁵⁾ MSL 34, 503.

⁶⁾ MSL 34, 637.

⁷⁾ MSL 34, 647.

⁸⁾ MSL 34, 674.

hoc verbum noster usus recepit, quam facere novum insolitum, si dici posset vivigignentia. Non enim quae vivificant, id est vivere faciunt, sed quae vivos fetus gignunt, id est non ova, sed pullos dicuntur ζωογονούντα¹⁾).

Josue IX, 3. Et accipientes saccos veteres super humeros suos alii vero (codices) qui veraciores videntur, non habent super humeros, sed super asinos suos. Similitudo enim verbi in graeca lingua mendositatem facilem fecit, et ideo latina quoque exemplaria variata sunt: ὄμων quippe et ὄνων non multum ab invicem dissonant, quorum prius humerorum nomen est, posterius asinorum. Ideo est autem de asinis credibilis, quoniam se a sua gente longinqua missos esse dixerunt²⁾.

Отсих небогато примірів доказує, що св. Августин читаючи грецький переклад сімдесяти на стільки розумів духа грецької мови, що поправляв латинський переклад. Рівнож поправляв св. Августин латинську Псалтирю, як про се згадує в листі до Авдакса³⁾, а про Єронімів переклад Нового Завіта висказується, що він майже без похибок⁴⁾. Як міг би св. Августин дати таку оцінку Єронімового перекладу, коли незнав би докладно грецької мови? Се противилосяб характерови св. Августина, його строгости і святости. Що більше — св. Єронім міг би був скомпromітувати св. Августина, колиб той видав був осуд не розуміючися на річи.

Вкінці у творі св. Августина „De Trinitate“ знаходимо натяки на те, що він читав в оригіналі трьох Кападокійців⁵⁾,

¹⁾ MSL 34, 694.

²⁾ MSL 34, 781.

³⁾ Ep. 271 n. 5. — MSL 33, 1077.

⁴⁾ Ep. 71 n. 6. Proinde non parvas Deo gratias agimus de opere tuo, quo Evangelium ex graeco interpretatus es, quia pene in omnibus nulla offensio est, cum Scripturam graecam contulerimus. — MSL 33, 243.

⁵⁾ Quod si ea, quae legimus de his rebus sufficienter edita in latino sermone aut non sunt, aut non inventuntur, aut certe difficile a nobis inveniri queunt, graecae autem linguae non sit nobis tantus habitus, ut talium rerum libris legendis et intelligendis ullo modo reperiamur idonei, quo genere litterarum ex iis, quae nobis pauca interpretata sunt, non dubito cuncta, quae utiliter quaerere possumus contineri... Ex his igitur, quae ab aliis de hac re scripta iam legimus, plurimum adminiculati et adiuti, ea quae de Trinitate, uno summo summeque bono Deo, pie quaeri et disseri posse arbitror, ipso exhortante quaerenda atque adjuvante disserenda suscepi. (De Trin. III, Prooem. MSL 42, 868-9). — Omnes, quos legere potui, qui ante me scripserunt de Trinitate, quae Deus est, divinatorum librorum veterum et novorum catholici tractatores, hoc intenderunt secundum Scripturas dicere, quod Pater et Filius et Spiritus Sanctus, unius eiusdemque substantiae inseparabili aequalitate divinam insinuent unitatem; ideoque non sunt tres dii, sed unus Deus.

а в його апологетичнім писанню „Contra Julianum Pelagianum“ маємо на се виразні докази. Юліян з Екляни наводив на оборону науки Пелагія тексти з грецьких отців у латинським перекладі, одначе в перекрученім виді. Тому брав св. Августин грецький текст у руки й опрокидував речення за реченням оборону Юліяна. А саме перечив Пелагій істнування первородного гріха, в чім боронив його Юліян покликуючися передовсім на гомілію Івана Золотоустого до новоохрещених, відому в латинським перекладі. У відповідь на се цитує св. Августин не лиш дотичне місце з Івана Золотоустого по грецьки й перекладає слово в слово на латину, але й наводить гадки Василя В. і Григорія Нанзіанзенського в тій справі:

„Sedeat ergo cum istis patribus etiam sanctus Gregorius... Audi ergo, quid dicat: „Imago — inquit — Dei labem corpoream mundatione expurget et coniunctam sibi carnem verbi Dei sublevet pennis. Et quamvis melius fuisset ne egere quidem huiuscemodi expurgatione, sed in illa prima dignitate permansisse, ad quam et refestinamus post praestentem emendationem et melius fuisset non excidere a ligno vitae gustu amarissimo peccati, tamen in secundo loco expedit emendari et corrigi post lapsu, quam in nequitiis permanere...¹⁾ Sed si vis addimus laic et sanctum Basilium... quid de peccato primi hominis ad nos etiam pertinente dicat ille sanctus. Quod etsi reperi interpretatum, tamen propter diligentiore veri fidem verbum e verbo malui transferre e graeco... „Aegrotavimus per peccatum, sanemur per poenitentiam“... „Quia non ieiunavimus decidimus de paradiso. Ieiunemus ergo, ut ad eum redeamus“²⁾... Sanctus Joannes — inquis — Constantinopolitanus negat esse in parvulis originale peccatum. In ea quippe homilia, quam de baptisatis habuit... Ego ipsa verba graeca, quae a Joanne dicta sunt, ponam: Διὰ τοῦτο καὶ τὰ παιδία βαπτίζομεν καὶ τὰ ἀμαρτήματα οὐκ ἔχοντα, quod latine est: „Ideo et infantes baptismus quamvis peccata non habentes“. Vides certe non ab eo dictum esse „parvulos non coinquinos esse peccato“ sive peccatis, sed „non habere peccata“ intellige propria, et nulla contentio est³⁾.

Крім трьох Кападокійців читав також св. Августин твори Епіфанія, які не були переложені на латинську мову:

(De Trinit. I c. 4. MSL 42, 824). — Останні слова мимохить пригадують твір Григорія з Нісси „Quod non sint tres dii“, який мусів бути відомий в оригіналі св. Августинови.

¹⁾ Contra Julianum Pel. I c. 5. — MSL 44, 649.

²⁾ Contra Julianum Pel. I c. 5. — MSL 44, 650.— 652.

³⁾ Contra Julianum Pel. I c. 6. — MSL 44, 654— 656.

„Scriptis hinc etiam graece episcopus Cyprius Epiphanius in doctrina catholica fidei laudabiliter diffamatus... Vides ergo ne forte librum sancti Epiphani tibi mittere debeam: ipsum enim arbitror Philastrio doctius hinc locutum, qui possit apud Carthaginem in latinam linguam verti facilius atque commodius, ut tu potius praestes nobis, quod quaeris a nobis“¹⁾).

З цього виходить, що св. Августин мав достаточне знання грецької мови, яке вможливило йому читання і розуміння не тільки грецького св. Письма, але й грецьких отців. Його вискази про своє невелике знання греки — зрештою нечисленні²⁾—треба брати на рахунок скромности, подібно як і вискази св. Єроніма про своє невелике знання єврейської мови³⁾. Однак не володів св. Августин так грецькою мовою, щоби міг писати й говорити як латинською, бо не оставив ані одного писання по грецьки, як Тертуліян, ані не знаємо жадної його бесіди, виголошеної по грецьки. Вправді говорить він в одній бесіді до дітей: „Я бачу, що ти латинник, тому говорю до тебе по латинськи; як був би ти Греком, то я повинен би до тебе говорити по грецьки“⁴⁾), однак із цього годі заключувати, що св. Августин дійсно по грецьки говорив.

¹⁾ Epist. 222 n. 2.—MSL 33, 999.

²⁾ MSL 42, 868-9; MSL 43, 292.

³⁾ Nos autem Hebraeae linguae saltem parvam habemus scientiam. Qui et Hebraeorum sermonem ex parte didicimus.—Apol. adv. Ruf. MSL 23, 452, 453.

⁴⁾ Sermo 525. — MSL 40, 1075.